

УДК 371.3

ІННА ЛЕЛЮХ

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

ПРОБЛЕМИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ Н. ВОЛОШИНОЇ ТА А. МАКАРЕНКА

У статті проаналізовано основні аспекти естетичного виховання провідного методиста сучасності Н. Волошиної та видатного класика педагогіки А. Макаренка, з'ясовано спорідненість їхніх поглядів на процес естетичного виховання та вплив мистецтва слова на розвиток учнів. Здійснено спробу розкрити вплив педагогічного досвіду А. Макаренка на формування поглядів Н. Волошиної.

***Ключові слова:** естетичне виховання, педагогіка, Ніла Йосипівна Волошина, Антон Семенович Макаренко.*

Постановка проблеми та зв'язок її з науковими й практичними завданнями. У невинному розвитку сучасного світу, де з кожним днем відбувається тотальна технізація, зростає науково-технічний та виробничий потенціал людства, де мораль зі смаком пластмаси, а матеріальні цінності чомусь стають вищими й важливішими ніж духовні, утрачається відчуття щирості та справжності, що особливо стає відчутно на покоління, яке

зростає. Пристосування людини до матеріальних благ не повинно негативно впливати на її духовність, а тому найголовнішим чинником оздоровлення суспільної та індивідуальної моралі повинна бути освіта, що є основою розвитку особистості, нації та держави.

Метою педагогіки сьогодні є сприяння цілеспрямованому процесу розвитку особистості, яка здатна активно та творчо діяти й мислити, яка прагнути до самовдосконалення як фізичного, так і морального. Саме тому звертаємося до проблеми естетичного виховання, головним завданням якого є формування й розвиток творчого сприйняття, навчання бачити красу й духовне благородство, утверджуючи прекрасне в собі. Завдяки педагогічним принципам естетичного виховання зможемо виховати патріотично свідомих та духовно багатих громадян – майбутніх розбудовників нашої держави.

Вирішення зазначених завдань естетичного виховання в практиці сучасного національного виховання спонукає педагогів-науковців, діячів освіти до творчого використання спадщини педагога-новатора минулого А.Макаренка (1988–1939) та продовження плідної праці методиста сучасності Н. Волошиної (1940–2010).

Аналіз останніх досліджень та публікацій із проблеми. Сьогодні науковці все частіше звертаються до історичного досвіду, педагогічної спадщини минулого з метою переосмислення та творчого втілення ідей видатних педагогів у практику сучасної методики викладання. Наукові публікації останнього періоду засвідчують, що проблема естетичного виховання неодноразово порушувалася в розвідках сучасних дослідників, які вивчають різноманітні аспекти діяльності та творчості класика педагогіки А. Макаренка та провідного методиста Н. Волошиної.

Так, зокрема ґрунтовно розкриті аспекти естетичного виховання в педагогічному досвіді А. Макаренка в розвідці І.Рибачук [14] «Музично-естетичне виховання в педагогічному досвіді А. С. Макаренка», де особливу увагу зосереджено на музиці як засобі виховного впливу на його вихованців.

Варто згадати статтю «Історико-педагогічні передумови розвитку естетичного виховання на Україні» О.Гудовсек [8], яка досліджує еволюцію тлумачення поняття «естетичне виховання», розглядає основні етапи формування та підходи визначення його змісту, вказує на тенденції вивчення даної проблеми, здійснює аналіз внеску провідними педагогами в розробку зазначеної теорії.

У свою чергу, О.Федій [15] у розвідці «Педагогічна спадщина Антона Макаренка у світлі сучасних ідей естетотерапії» здійснила спробу вивчення виховної системи вітчизняного педагога в контексті естетотерапевтичної дії на вихованця, розглянула основні педагогічні принципи організації колективу та звернула увагу на ефективність використання естетотерапевтичних технологій, запропонованих А. Макаренком.

В українській методиці дедалі частіше наукова школа професора Н. Волошиної стає об'єктом дослідницьких студій. Методико-педагогічний доробок та характеристика методологічних основ педагогічної концепції вченої, її внеску в розробку української методики ставали об'єктами дослідження Н. Диги [9], В. Шуляра [16], А. Градовського [7], Л. Базиль [1] та інших науковців. Автори статей намагалися досягнути ідейно-методичні пошуки провідного методиста України, проте бібліографічний аналіз педагогічної періодики засвідчив відсутність досліджень науковців щодо проблеми естетичного виховання особистості в науковій спадщині Н. Волошиної.

Виділення не вирішених частин проблеми. Незважаючи на підвищений інтерес науковців до обраної проблематики, вивчення естетичного виховання як багатогранного та складного явища не втрачає своєї актуальності, адже ці та інші розвідки зазначених авторів торкаються лише окремих аспектів зазначеного питання. А тому залишається не повністю дослідженою проблема педагогічних поглядів щодо естетичного виховання провідного методиста сучасності Н. Волошиної та вплив на їх формування класика української та світової педагогіки А. Макаренка.

Мета статті полягає в аналізі особливостей теоретичних засад естетичного виховання в педагогічній спадщині Н. Волошиної та виявлення впливу на процес її становлення педагогічних ідей А. Макаренка.

Виклад основного матеріалу. Багатовікова педагогічна скарбниця містить неабиякий досвід та мудрість поколінь, теоретичні ідеї яких не втрачають актуальності й до нині. Сучасні педагоги черпають ці безцінні надбання й зі зрілістю педагогічної науки узагальнюють, систематизують та генерують здобутки минулого, даючи їм нове життя в сучасній дидактиці. Можемо припустити, що педагогічні, публіцистичні та літературні праці, учительсько-виховательський досвід класика педагогіки А. Макаренка також справили вплив на формування Н. Волошиної як провідного методиста.

Проблема морально-естетичного виховання не є новою й існує вже багато віків, її дослідженням стосовно підростаючого покоління займалися такі класики педагогіки, як А. Макаренко, К. Ушинський, В. Симоненко, проте це не зменшує потреби в її постійному та ще більш глибокому вивченні. Н. Волошина була провідним фахівцем у галузі методики викладання літератури в школі та у вищих навчальних закладах і присвятила цій проблемі монографію «Естетичне виховання учнів у процесі вивчення літератури» (1985) та низку статей, а її педагогічна й методична діяльність сповнена глибинного відчуття національного духу та внутрішньої краси нашого народу.

Видатний педагог-новатор А. Макаренко особливе місце відводив розвитку теорії естетичного виховання й уважав, що воно є одним з найважливіших напрямків у процесі навчання й формування особистості. Провідним методом впливу в ньому була праця, яка матиме виховне значення лише тоді, коли нерозривно буде пов'язана з моральним, естетичним та іншими аспектами виховання, тому що «...краса є функцією праці...» [10, 285]. А робота принесе бажані для вихователя результати тоді, коли матиме творчий характер і буде осмисленою, доцільною.

Великого значення А. Макаренко надавав красі праці й стверджував, що прагнення до краси міцно закладено природою в кожній людині, і є найкращим важелем, яким можна повернути людину до культури [8, 6]. Педагог стверджував думку про те, що виховання й організація колективу повинні ґрунтуватися на естетичних засадах, що проявлятимуться в дисциплінованості, творчому ставленні до життя, благородних вчинках, осмисленні прекрасного, злагоді та єдності. А для того, щоб виявити та розкрити естетичні здібності, потрібно побудувати навчання й життя учнів так, щоб краса була присутня в усьому, навіть у звичайному побуті. А. Макаренко вбачав основним завданням естетичного виховання рівномірне здійснення виховного процесу, який повинен бути не просто сукупністю певних заходів, а органічним поєднанням з життям дітей.

«Намагаючись забезпечити постійний зв'язок зовнішньої та внутрішньої краси людини, А. Макаренко включив у програму естетичного виховання різні види мистецтва (співи, музика, хореографія, література, театр, кіно, образотворче мистецтво), які були не лише засобами емоційного впливу, а й напрямком художньої освіти школярів» [8].

Необхідно відзначити й важливість в житті колективу ролі гри, що має у дитячому віці велике значення, і як вважав Макаренко, треба не тільки дати йому час пограти, але треба просочити цією грою все його життя, бо гра дає дитині радість. Це буде чи радість творчості, чи радість перемоги, чи радість естетична – радість якості. Таку ж радість приносить і гарна робота. Тут повний збіг [10]. Ці педагогічні методи були яскравим прикладом естетичного виховання в структурі й діяльності колоній, де кожні вихідні вихованці разом гуляли, купалися, грали в футбол та волейбол, каталися на ковзанах та ходили до театру.

Як зазначає І. Рибачук, А. Макаренко був «активним пропагандистом мистецтва, талановитим організатором художнього виховання в дитячому колективі, володів здібностями і знаннями щодо різних видів мистецтва. Антон Семенович добре знав і любив живопис, особливо Репіна, Серова, Левітана, високо цінував старовинну архітектуру, чудово малював. Будучи учасником і режисером самодіяльного театру, він оволодів технікою театрального мистецтва» [13, 121].

Усе педагогічне й творче життя А.Макаренка пов'язане з книгами, на які, як він зазначав у «Педагогічній поемі», у комуні витрачали багато грошей. Кількість підручників та літератури була такою значною, що не вистачало місця в приміщенні для книжкових шаф, а в читальному залі – для охочих почитати. «У чотирьох бібліотеках комуні було більш ніж шість тисяч книг. Вечорами, зібравшись разом, при світлі гасової лампи, колоністи читали Горького, Гоголя, Чехова, Лесю Українку, І. Франка, Шекспіра, Мольєра. Під час обговорення літературних творів, поезій і пісень зверталась увага вихованців на те, як люди відточують свій характер, долають негативні риси, перемагають самих себе» [13, 141]. Видатний педагог відзначав, що метою художньої літератури повинно бути виховання цілісної особистості, а тому книги мають не лише розвивати уяву чи допомагати пізнавати нову інформацію.

Джерелами естетичного виховання є художня література, музика, образотворче, театральне мистецтво, кіно, природа, естетика шкільних приміщень, зовнішній вигляд учителів та учнів, взаємини між учнями і вчителями та ін. У своїй педагогічній практиці Н. Волошина прагнула ґрунтовно дослідити проблему виховання учнів засобами художнього слова, а тому вона наголошувала, що у вивченні літератури велику роль відіграють міжпредметні зв'язки, що є одним з методів удосконалення навчально-виховного процесу в школі. Провідний методист наголошувала на необхідності вивчення української літератури як складника культури нашого народу: «як краплина води раз по раз підточує кам'яну твердиню, так художнє слово правди має пробуджувати національну самосвідомість нашого народу, особливо тих, хто прийде після нас» [11, с. 4]. Культурологічний аспект в тому й полягає, щоб розглядати художні твори в зіставленні з іншими видами мистецтв: образотворчим, театральним, кіномистецтвом, телебаченням тощо. Такий процес викладання літератури має велике виховне значення, адже правильно підібрані, наприклад, картини, ілюстрації, музичні твори, допомагають виховати в учнів кращі моральні якості, зароджують в них естетичні почуття і смаки.

Саме Н. Волошина фундаментально досліджувала проблеми вивчення художньої літератури із образотворчим мистецтвом, але й наголошувала, що це не повинно зводитись до заміни вивчення одного виду мистецтва іншим. Головна мета педагога, уважала науковець, – це «...максимальне виявлення особливостей кожного виду мистецтва, їх взаємозбагачення і цілеспрямованого впливу на учня» [3, с. 2]. Цей взаємозв'язок відкриває великі можливості перед учителем й учнем. Адже твори суміжних мистецтв стають новим джерелом знань, формують у школярів науково-теоретичні поняття, посилюють образне мислення й розвивають мовлення. А отже, у процесі вивчення літератури здійснюється естетичне виховання, розвиваються судження й смаки, формуються уміння та навички бачити прекрасне в життєвих явищах. Естетичне виховання засобами літератури здійснюється в нерозривному зв'язку з патріотичним, морально-етичним вихованням, формуючи світогляд школярів.

Н. Волошина зазначала, що, сприймаючи літературний твір, людина розвиває естетичну свідомість, до якої належить сукупність ідей, теорій, поглядів, критеріїв художніх суджень, смаків, які формуються у процесі безпосереднього спілкування з дійсністю, природою, мистецтвом, у тому числі з художньою літературою [5, с. 4]. Естетичне виховання покликане не лише розвивати в учнів вміння сприймати й оцінювати прекрасне, а й пробудити їхню творчу діяльність. А отже, найважливіше завдання вчителя, слушно зауважувала Н. Волошина, – «організувати навчально-виховний процес так, щоб учень сам приходив до твердих моральних переконань у результаті внутрішнього духовного зростання», складником якого є естетичний розвиток, «який облагороджує людську свідомість» [5, с. 5].

У своїй монографії неодноразово Н. Волошина посилається на глибокий педагогічний досвід А. Макаренка і зауважує, що він «слушно вказував, що в естетичному вихованні має значення не тільки трудовий процес, а й результат праці, що «естетичне почуття – це почуття якості», яке вказує на радість, що її дає створений предмет» [5, с. 10]. На думку Н. Волошиної, праця – це універсальний засіб естетичного виховання, тому що вона завжди сприяла формуванню всіх почуттів людини, у тому числі й естетичних. «Творити

прекрасне в мистецтві зможуть не всі, але створювати красу в процесі виробничої діяльності, щоденного спілкування можуть і повинні всі» [5, 6].

Винятковий інтерес становить підхід Н. Волошиної щодо виховання учнів засобами мистецтва слова, в якому вона виділяла чотири аспекти до реалізації системи естетичного виховання: філософський, психологічний, методичний і культурологічний.

Філософський аспект. Об'єктом естетики є реальна дійсність і творчість людини. Всі явища у природі викликають певне естетичне ставлення, а єдність форми й змісту породжують переживання, певний психологічний стан, естетичні почуття, що закріплюються в естетичних категоріях, які можуть бути як контрастно протилежні, так і спільні за своєю природою.

Мистецтво створюється за законами краси й має дві найважливіші функції: гедоністичну (давати насолоду) і комунікативну (бути засобом спілкування). Саме остання, на думку Волошиної, заслуговує більшої уваги і за допомогою неї «...потрібно виховувати в наших дітей любов і повагу до національної (рідної) літератури, а також до літератур народів світу» [6, 14]. За законами краси естетика поєднує в собі гармонію, міру та пропорційність. Тому, як зазначала Н. Волошина, «у художній літературі породжує піднесені естетичні переживання в учнів той літературний твір, у якому доцільно поєднується ідейний зміст і художня форма» [6, 14].

Психологічний аспект. Взаємодія свідомості й надсвідомості мають важливе значення під час сприймання людиною творів мистецтва, які дають можливість побачити навколишнє очима художника, співставити зі своїми думками і заглибитись у внутрішній світ. Тут пізнавальна функція мистецтва слова поєднується з виховною, адже не лише пробуджує співпереживання й задовольняє певні потреби, а й збагачує і формує їх. «Якщо навчання спрямоване лише на свідомість учня, то виховання (як і мистецтво) покликане впливати на підсвідомість і надсвідомість реципієнта» [6, 15].

Методичний аспект. Художня література має значний вплив на естетичне становлення учнів. Активізація їх до творчої праці під час уроків і в позаурочний час допомагає розвинути усвідомлення естетичних явищ і розуміння мистецтва, краси. Мета естетичного виховання, на думку Н. Волошиної, полягає в тому, щоб не тільки навчити «бачити, відчувати, розуміти і творити прекрасне, а й сформувати в них ідейно-емоційне ставлення до мистецтва слова, яке визначається національними і загальнолюдськими цінностями» [6, 16]. Щоб сформувати естетичний ідеал і зміцнити моральну силу учнів, потрібно не лише вміння аналізувати, спостерігати, робити висновки, а й чуйне ставлення і проникливий погляд, що дозволить заглибитись в складну свідомість дітей. З раннього дитинства потрібно намагатися формувати поняття про гармонійне суспільство, про людські відносини й цінності, практикуючи для цього ефективні й цікаві форми та методи роботи.

Культурологічний аспект, на думку Н. Волошиної, відкриває найширші можливості в естетичному вихованні учнів і передбачає вивчення художньої літератури з іншими видами мистецтва. Для всебічного виховання потрібно залучати молодь до національної культури, літератури, історії, звичаїв, традицій, духовних і морально-етичних цінностей у взаємозв'язках із світовою культурою.

Видатні педагоги приділяли особливу роль морально-естетичному вихованню й стверджували, що лише та робота буде сприяти розвиткові учнів, яка впливатиме на його емоційну сферу, настрій, волю, яка даватиме почуттєве уявлення про предмет або явище. Слушно з цього приводу зазначала Н. Волошина, що «почуття виховуються почуттями: це або вплив почуття людини, або ж «матеріального почуття» – твору мистецтва» [4, 4]. Через співпереживання виробляється готовність до сприймання, осягнення почуттів іншої людини, а функція вчителя допомогти розібратися в цьому, тому що часто самотійно учням важко це зробити. Естетика між людьми, їхніми стосунками, почуття любові й поваги до матері, батька, сім'ї, вміння слухати і прощати формує духовну культуру школяра. І буде засобом виховання цих почуттів саме краса слова, бо це не лише розвиток мовлення, а й самовиховання почуттів. Художнім словом необхідно намагатися активувати почуттєве поле школяра, щоб виробити

певні образи, уявлення, поняття. Учні повинні збагнути свою національну належність, відчуття себе творцями історії українського народу.

Висновки. Багато спільного між поглядами А. Макаренка та Н. Волошиної у підходах щодо морально-естетичного виховання, що можна пояснити впливом на становлення поглядів провідного методиста сучасності ідей педагога-новатора, які в усі часи не втрачали своєї актуальності. Важливим фактором, який міг вплинути на формування педагогічних концепцій, це виховання Н. Волошиної за кращими традиціями української педагогіки, які ще з дитинства заклали в її свідомість відчуття гармонії, краси, любов до прекрасного і до свого народу. Тому ці педагоги, розв'язуючи проблему виховання всебічно розвинутої особистості, уважали естетичне виховання основою формування здатності дитини до сприйняття, розвитку її смаку та ідеалу, здатності до творчості за законами краси, до створення естетичних цінностей у мистецтві та інших сферах, де важливу роль відіграє вчитель чи вихователь, який повинен послідовно, систематично, цілеспрямовано розвивати і вдосконалювати естетичні смаки школярів.

Надзвичайно вагомим для сучасної педагогічної науки є збереження й примноження традицій, ідей класиків педагогіки зокрема щодо проблем морально-естетичного виховання, яке облагороджує людину, робить її духовно багатою, всебічно розвинутою, а найголовніше – формує майбутнього громадянина, що стане носієм генетичної пам'яті українського народу

Список використаних джерел

1. Базиль Л. Роль особистості вченого у формуванні літературознавчої компетентності словесника / Л. Базиль // Українська література в загальноосвітній школі. – 2010. – №1. – С. 7 – 10.
2. Владимірова А. Л. Естетичне виховання учнів засобами музичного фольклору в позашкільних закладах / А. Владимірова // режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ardup/2011_2/2-5-35.pdf.
3. Волошина Н. Вивчення поеми «Енеїда» І. Котляревського у взаємозв'язках з образотворчим мистецтвом / Н. Волошина // Українська література в загальноосвітній школі. – 2009. – №12. – С. 2–6.
4. Волошина Н. Виховання учнів засобами художнього слова / Н. Волошина // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 1996. – №7. – С. 2 – 5.
5. Волошина Н. Й. Естетичне виховання учнів у процесі вивчення літератури. Посібник для вчителів / Н. Й. Волошина. – К. : Рад.шк., 1985. – 104 с.
6. Волошина Н. Й. 3 теоретичних засад естетичного виховання учнів засобами мистецтва слова / Н. Й. Волошина // Педагогіка і психологія. – 1996. – №3. – С. 9 – 18.
7. Градовський А. В. Науковий портрет Н. Й. Волошиної / А. В. Градовський, Ю. В. Тимошенко // Українська література в загальноосвітній школі. – 2010. – №1. – С. 5–6.
8. Гудовсек О. Історико-педагогічні передумови розвитку естетичного виховання на Україні / О. Гудовсек // режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npd/2010_3/gudovsek.pdf
9. Дига Н. Творча діяльність професора Ніли Йосипівни Волошиної з проекцією на сьогодні / Н. Дига // Українська література в загальноосвітній школі. – 2012. – №6–7. – С. 2–5
10. Макаренко А. С. Педагогічна поема. – К., 1973. – 336 с.
11. Ми є. Були. І будем Ми! Виховання національної самосвідомості учнів засобами художньої літератури : навч.-метод. посібник для вчителів і студентів філологів / Ін-т педагогіки АПН України ; ред. Н. Й. Волошина. – К. : Ленвіт, 2003. – 215 с.
12. Наукові основи методики літератури. Навчально-методичний посібник / За ред. Н. Й. Волошиної. – К. : Ленвіт, 2002. – 344 с.
13. Нор К. Ф. А. С. Макаренко про роль книги у вихованні дітей молодшого шкільного віку / К. Нор // режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pednauk/2008_2/139.pdf.
14. Рибачук І. Г. Музично-естетичне виховання в педагогічному досвіді А. С. Макаренка / І. Г. Рибачук // Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. пр. Сер. Пед. науки / Полтав. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. – Полтава, 2008. – Вип. 5. – С. 120–126.
15. Федій А. О. Педагогічна спадщина Антона Макаренка у світлі сучасних ідей естетотерапії / А. Федій // режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vpm/2008_5/fedij.pdf.
16. Шуляр В. І. наукова школа професора Ніли Волошиної як культурологічно-освітній простір (науково-публіцистичний диптих) / В. І. Шуляр // Українська література в загальноосвітній школі. – 2010. – №1. – С. 2–5.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2013

Лелюх И.

Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого, Украина

**ПРОБЛЕМЫ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ Н. ВОЛОШИНОЙ
И А. МАКАРЕНКО**

В статье проанализированы основные аспекты эстетического воспитания ведущего методиста современности Н. Волошиной и выдающегося классика педагогики А. Макаренко. Выяснено родство их взглядов на процесс эстетического воспитания и влияние искусства слова на развитие учащихся. Осуществлена попытка раскрыть влияние педагогического опыта А. Макаренко на формирование взглядов Н. Волошиной.

Ключевые слова: эстетическое воспитание, педагогика, Нила Иосифовна Волошина, Антон Семенович Макаренко.

Leliukh I.

Cherkasy Bogdan Khmel'nitsky National University, Ukraine

**THE PROBLEMS OF AESTHETIC EDUCATION CONTAINED IN THE WORKS OF N. VOLOSHINA
AND A. MAKARENKO**

The article deals with the problems of aesthetic education contained in the works of N. Voloshina (contemporary methodologist) and A. Makarenko (outstanding educator of the XX th century). The author of the paper pays attention to the similarity in their views on the process of aesthetic education of pupils; they both underline the fact of influence of art on the development of personality. The author of the paper also makes a successful attempt to examine the influence of A. Makarenko's pedagogical experience on the formation of N. Voloshina's views.

Keywords: aesthetic education, pedagogy, Nila Voloshina, Anton Makarenko.